

OČAJ I BEZNADNOST

Subota, 19. svibnja 1945.

Iznenada sam se probudio. Bilo mi je hladno, a vlaga mi se uvlačila u svaku poru kože. U prvi tren nisam znao gdje se nalazim pa sam, još pomalo u buni, pogledao što se nalazi oko mene. Mahom je nestala snenost kada su mi doprli do mozga pucnji koje je jeka klanca Savinje k tome još umnožavala i pojačavala kao da su grmljavina. Ljudi su se počeli dizati s mjesta gdje su se smjestili prošle noći, te stali skupljati stvari. Jeka je u klanca svu viku i zapovijedi pojačala nevjerojatnom silinom, tako da mi se učinilo da se nalazim u nekoj ludnici, a ne na cesti među napola smrznutim ratnim zarobljenicima. Tražio sam svoj par u četveroredu od jučer, ali ga u toj zbrci nisam mogao pronaći, pa sam stupio u kolonu gdje je bilo slobodno mjesto za mene.

Počeli smo hodati prema izlazu iz klanca, pa sam skoro došao do mjesta gdje je željeznički most, kojim je prelazila pruga za Ljubljanu, sada ležao srušen u koritu rječice Savinje. Kada smo izašli iz klanca krenuli smo cestom lijevo, a pred nama se otvorila široka dolina Save čim je počelo svitati. Pri danjem svijetlu počeli smo se ogledavati i tražiti poznata lica među suputnicima. Svi smo naglo ustali, pa se poremetio donekle ustaljeni poredak četveroreda. Kasno u noći polijegali smo jako umorni gdje god si je tko našao mjesto. Rulja preumornih tisuća zarobljenika krenuo je bez ikakvog reda kada ju je nenadana zapovijed, popraćena orkanskom bukom jeke, natjerala u pokret.

Nisam ni pomislio osvrnuti se natrag, kako bih vidio željezničku stanicu u Zidanom Mostu, jer mi je odjednom doprlo do mozga da hodam bosonog. I opet nisam stigao izrezati iz vreće trake da ih omotam oko stopala, pa sam čvrsto odlučio to učiniti prvom prilikom. Uskoro sam osjetio nešto kao udar struje od stopala do u mozak čim bih nagazio na kakvu oštriju ivicu ili nešto šiljasto. U smrznutim stopalima je počela cirkulirati krv, a s njom i osjetljivost. Prvo ukočenost, a potom dugotrajno hodanje, činilo je da bol u mišićima otupi, a s vremenom sam zaboravio bol i osjetljivost stopala. Izgledalo mi je kao da sam u svom tijelu iskopčao fizičku osjetljivost. Činilo mi se kao da moje fizičko tijelo više ne postoji u mojoj svijesti. Samo su moje noge bile te koje su hodale za mene kao udovi nekog automata. Koliko dugo će to moći još funkcionirati?

Razmišljanja o stanju mog fizičkog tijela su bila prekinuta pojavom sunca koje je osvijetlilo sve širu kotlinu Save. Preko drvenog mosta prešli smo Savu i nastavili njenom desnom obalom. Drveni kolnik mosta je bio oštećen i manjkale su mnoge daske, pa sam oprezno prelazio da ne bih nagazio na kakav čavao. Uskoro smo prošli kroz Radeče i nastavili hodati glavnom cestom prema istoku gdje je bila Hrvatska i naš dom. No, za sada smo još

uvijek u Sloveniji gdje nas je čekala još jedna trka za život. Naišli smo na tjesnac načinjen od kola i vojnika koji su nas dočekali s obje strane ceste kod Hotemeža. U zadnji tren sam spoznao da nam prijete opasnost jer sam u mislima razglabao mogućnosti kako izrezati trake i omotati ih oko stopala.

Primijetio sam još ruševine nekog starog grada, pa sam si umišljao da bi to moglo biti sjajno mjesto gdje bih se mogao sakriti. Ali sada trči koliko te noge nose da prođeš opasnosti tjesnaca. Pognuo sam glavu i povukao naprtnjaču na potiljak, a ispod naprtnjače me gunj štiti od udaraca koji su pljuštali po trkačima za cijenu života. Nakon što sam izašao iz tjesnaca nastavio sam užurbanim hodom kako bih stigao do začelja kolone koja se je već udaljila od Hotemeža. Na naše najveće iznenađenje pored kolone nije bilo više naoružanih pratilaca. Masa je zarobljenika postepeno postajala sve veća, pa kako nitko nije nas tjerao hodati to smo na tren stali ne znajući što će dalje biti s nama.

Zarobljeni Hrvati kod odmora blizu Drave na putu za Maribor.

Odjednom se ta bezlična masa zarobljenika rasturila po travnjaku blizu obale rijeke. Mjestimično je gusta šikara rasla između livade i obale, uglavnom žbunovi vrba u svježem proljetnom zelenilu. Iza šikare je počinjala šljunkovita obala rijeke, a malo dalje do rijeke protezao se pješćani sprud do vode, koji je svakoga mamio čistom vodom koja je mirno protjecala ispred njega. Iskušenje je bilo vrlo veliko da se okupamo i operemo svu prljavštinu sa sebe i konačno utažimo žeđ. U podsvijesti sam znao da moramo biti oprezni, jer tko zna koje opasnosti nam prijete u toj neobičnoj situaciji bez stražara ili možda čak tamo iz šipražja uz rijeku. Zarobljenici su se polako i oprezno razmjestili po livadi tražeći i dozivajući se kako bi se opet našli. Postupno su se stvarale grupe, a uzbuđenje i žamor postajao je sve glasniji među okupljenima razgovarajući, što bi učinili da što prije dođemo kući.

Ohrabren slobodom kretanje kolega krenuo sam u potragu za Osječanima. Brzo sam ih našao kako se okupljaju oko časnika koji su preuzeli inicijativu

nastojeći okupiti sve zarobljenike osječkog V.O.-a. Okupljenima je časnik objašnjavao koja prava imaju ratni zarobljenici kojih se nije pridržavala Jugoslavenska armija do sada. Bilo nam je jasno da smo bili nemilosrdno ponižavani, mučeni, te bezočno uništavani u nekoliko navrata tijekom samo dva dana. Nakon Hotemeža nitko nije mogao znati koliko je bilo mrtvih i nestalih u koloni od oko 40.000 zarobljenika, koji su napustili logor u Slovenj Gradecu u četvrtak. Dolazak zaostalih zarobljenika je polako jenjavao, pa je vjerojatno priličan broj zarobljenika zaostao ili još kod Zidanog Mosta ili su pak krenuli drugim putem.

U tom me razmišljanju prekine glas: "Hej, topniče! Ti bez cipela dođi ovamo i napij se svježe savske vode. Nitko nas neće spriječiti piti koliko možemo. Nema stražara ovdje. Dođi, vidi i pij!" - Prepoznao sam zarobljenika koji me je dozivao. Bio je to domobranski veterinar koji je redovito posjećivao bitnicu u Osijeku zbog pregleda i da pomogne oboljelim konjima. Zadnji put sam s njime razgovarao (ah, kada li je to bilo - sjetio sam se brzo) 14. travnja kada sam morao ustrijeliti Zelenka nakon zračnog napada u Našicama. Sretan, da sam konačno našao nekog mlađeg, pa makar par godina starijeg, uputio sam se k Savi, te ga srdačno pozdravih: "Veseli me, jako sam veseo da sam te sreo, Vet! Jesi li ti ovdje jedini iz bitnice? Nisam do sada sreo nikoga od naših topnika otkako sam napustio Slovenj Gradec. Jesi li ti koga vidio ili susreo?"

Vet je, kako smo ga nazvali, bio stariji student veterine, ali nije stigao promovirati, jer su ga regrutirali u domobranstvo za časnika stručne spreme. Kasnije su ga dodijelili na dužnost 1. ustaškom zdruhu gdje sam ga sreo nekoliko puta u 1. domobranskoj bitnici. On je nama dolazio na preglede konja, pa sam ga katkada pratio i pomalo sažalijevao kada je morao vršiti neugodne zahvate kroz konjski čmar. Uputili smo se prema žbunovima pored rijeke, pa Vet nastavi pričati: "Da, sreo sam nekoliko topnika 1. bitnice, ali ti su bili iz drugog V.O.-a. Ja sam bio u jedinici u pratnji pukovnika Štira, pa smo prošli pored Dravograda desnom obalom Drave. U logor kod Slovenj Gradeca došao sam u noći dan prije nego li smo odanle krenuli. Koji je to dan bio, ne znam? Imao sam sreću što sam stigao u koloni do Celja, čini mi se, i to među samim domobranima. Čuo sam da su oni koji su skrenuli za Maribor svi bili ustaše? Ali, što se dogodilo mnogim domobranima koji su otišli s njima za Maribor? Hoće li oni ikada stići kući?"

Njegova su pitanja ostala bez odgovora, ali ja sam dodao još svoja: "Hoćemo li mi ikada doći svojim kućama? Vet, što ti misliš? Vidiš, ja moram hodati bosonog, jer su mi oduzeli čizme prigodom jednog "džoranja" pred Celjem. Vet, gdje ti je naprtnjača? Zar nemaš deku ili šatorsko krilo?" - Vet nastavi zabrinutim glasom: "Vidiš, ja sam uspio spasiti cipele jer sam im izrezao gornji dio pa sada izgledaju kao odrpane sandale, ali imaju dobre donove. Ostalo sam sve izgubio kao konjsku deku ili su mi oduzeli. Sve osim vrećice s tupim nožem i porcijom, te komadićima dvopeka. To je sve što imam!"

Suosjećajući gledao sam njegovu mršavu opremu, pa sam ga htio utješiti rekavši: "Niti meni nisu mnogo toga ostavili u naprtnjači, ali ja imam gunj koji možemo zajedno koristiti. Dovoljno je velik za obojicu, a bit će nam toplije zajedno, zar ne? Hajd' mo tražiti ostale, ali prvo idemo piti! Jesi li siguran da možemo doći do Save? Neće li netko pucati na nas?" - Oprezno smo prišli žbunju i prošli kroz jedan otvor među vrbama i stigli do obale. Na pješčanom sprudu bilo je već mnogo ljudi, pa smo tamo našli mnogo okupljenih Osječana. Bio je sretan sastanak preživjelih supatnika dvodnevnog puta. Odmah sam se osjećao sigurnijim pod zaštitom veće grupa poznanika u koje se mogu pouzdati i koji će pomoći u slučaju opasnosti. Sunce je bilo već prilično visoko, pa je postajalo sve toplije kako se podne približavalo. Prekrasan je bio osjećaj moći malo oprati prljavštinu s ruku i lica, te piti bistru vodu po volji. Pravo osvježanje nakon toliko napora!

Konačno sam imao vremena iz vreća izrezati trake uz pomoć Vetovih spretnih ruku. Nije bilo tako jednostavno rezati vreću od čvrstog pamučnog tkanja, za što je trebalo spretnosti da malim škaricama i nožem napravim dovoljno duge zavoje koje ću omatati oko stopala. Problem je bio kako vezati traku da ne spadne ili spuzne sa stopala kod hodanja. Kožnate uzice izvučene iz opanaka bile su tako trule da sam ih odbacio, te krenuo u potragu za komadom žice. Širina zavoja bila je dovoljna da omota stopalo, ali su prsti i peta ostali slobodni. To nije bilo tako loše jer sam ionako morao paziti da ne udarim o što tvrdo ili oštro.

Uspio sam izrezati šest traka, pa sam dvije odmah omotao oko stopala. Morat ću štedljivo koristiti zavoje, jer tko zna kada ću naći nešto slično prije nego li budem morao razrezati gunj kao posljednji spas za moja stopala. Gunj je bio dovoljno velik za nas dvojicu, pa će nam zajedno biti toplije pod gunjem. Odsjekao sam zadnji komadić slanine s kože i polako žvakao s komadićem dvopeka. Kožicu slanine nisam bacio nego spremio među moje zalihe hrane koje su postale vrlo mršave. Jasno, u takvoj situaciji najstrašniju glad može utažiti najmanji komadić jestive hrane. Komad sira se rastopio, te pomiješao s nešto mrvica dvopeka stvarivši tako neku bezobličnu gvalju. Pronašao sam nekoliko kocaka šećera u svojoj pokretnoj smočnici, koja se je "čuvala" u prljavim krpama ili maramicama.

Toplina sunčanog dana je bila od velike dobrobiti za naša preumorna tijela. Tijela su ležala i drijemala u sjeni žbunova i vrba, ali nisu svi spavali. Riječi i po koja obavijest stizala je do tih umornih tijela s upozorenjem da se nitko ne pokuša sam uputiti cestom kući. Neki su časnici počeli skupljati vojnike iz svojih V.O.-a u namjeri da tako zajedno cestom nastave hodati prema Hrvatskoj čim popusti vrućina kasnije popodne. Većina se zarobljenika vjerojatno donekle odmorila, pa su se polako počele formirati grupe pojedinih V.O.-a na livadi pored ceste oko okupljenih časnika. Nadali smo se da neće doći opet do tako iznenadnog pokreta kao jutros, kada smo onako bez reda naišli na onaj tjesnac u Hotemežu.

Negdje sredinom poslijepodneva stigli su novi pratiodci i tako da sami nastavimo cestom za Hrvatsku je plan odgođen na neodređeno. Nadali smo se da će nas ovi stražari voditi u tom smjeru. Ipak, pripreme naših časnika pokazale su se korisnima, jer su zarobljenici krenuli organizirano po V.O.-ima, a na cesti odmah formirali četverorede. Na čelu kolone su se nalazili Vojni okruzi iz istočnih krajeva Hrvatske. Ja sam u Vetu našao prijatelja u dobru i zlu što nas čeka na dalekom putu kućama. Vet i ja nismo mnogo razgovarali, ali će gunj postati važna karika koja će nas povezivati narednih tjedana.

Novi su sprovodioci pripadali vojnoj jedinici koja je očito bila bolje opremljena od svih onih prijašnjih. Bili su svi Srbi i psovali su mnogo koristeći se užasno poganim rječnikom pored svih odvratnih povika da hodamo brže. Stanki je bilo manje i trajale su kratko, pa smo uskoro hodali omamljeni od sve većeg umora. Nismo smjeli piti iz Save koja je mirno tekla pored ceste, a o nekoj hrani nije bilo ni pomisli. Hodanje je postajalo okrutno mučenje, a uspomena na odmor u vrbiku pored Save kao neki davni čudotvorni san. U koloni se nije govorilo jer se preostala snaga trošila svjesnom pažnjom za hodanje s noge na nogu, te održavanje kontakta sa svojim parom u četveroredu. To neobično šuštanje nogu po prašnjavoj cesti u oblaku fine prašine prekidali su pogani povici i psovke sprovodilaca.

Od umora sam uskoro zaboravio svoju slabost i manjkavosti, pa sam hodao kao u nekom transu podupirući ili oslanjajući se o svog susjeda slučajno ili po potrebi. Primijetili bismo tako da je kolona stala, kada bi se pred nama redovi stali spuštati na cestu kao da ih neki val ruši pred sobom. Oblak se prašine polako stade spuštati na poglela tijela, dok bi stražari posjedali pored ceste uperivši oružje na preumorna i mirujuća tijela. U blizini nije bilo naselja sve do Boštanja, kroz koji smo prošli bez zaustavljanja kada je već pao mrak. Ponovno sam u podsvijesti čuo ono važno bubnjanje na početku prvog stavka Beethovenove 5. simfonije. Ta četiri udarca bubnja odzvanjala su stravično i ponavljala se stalno u mojoj podsvijesti kao da ih stvarno čujem.

Oči su me pekale od prašine ukrućene znojem s kapaka ili od kapljica koje su našle put do očiju kroz sve deblju koru na koži. Bio sam preumoran da izvučem maramicu i njome otarem oči da vidim treperenje zvijezda na nebu te blage svibanjske noći. Pričekaj dok bubnjanje prestane, pa ćeš očistiti oči kad stanemo. Što je to? Nema nikoga preda mnom! Na licu osjetih hladni povjetarac noći. Ponovna stanka! Znam, trebao bih obrisati lice i popraviti zavoje oko stopala ali sam tako umoran .. jako umoran! Oblizah prašinu s okorjelih usana, spustih se na tlo da bih malo zadrijemao .. samo nekoliko trenutaka. Samo nekoliko minuta da skupim potrebnu snagu da obrišem oči i popravim zavoje na nogama .. samo nekoliko minuta!

Probudila nas je već uobičajena galama, psovke i pogrde. Svi su se oko nas stali polako dizati da bi malo zatim nastavili hodati. Vet je već ustao, pa me drma i povlači gunj. Ustao sam teškim uzdahom, složio gunj pod naprtnjaču i pogledao jesu li stopala još omotana, te se pridružio ostalima u stroju. Mjesec

se je pojavio iznad brežuljaka s druge strane Save, pa mu se odsjaj ljeska na površini rijeke. Kako ide ona pjesma "...kud sam zašo.." upitah Veta, ali on ne odgovara. Vet drijema hodajući zaštićen unutarnjim redom, a na meni je sada red da ga vodim. Naprezao sam se da se sjetim stihova pjesme koju sam naučio napamet da bih je recitirao pred razredom. Ah, pa to je pjesma Petra Preradovića "Putnik"! Odjednom se stihovi stadu nizati kao da ih sam sebi recitiram:

Bože mili, kud sam zašo!
Noć me stigla u tuđini,
Ne znam puta, ne znam staze,
Svud go kamen noge gaze,
Trudne noge po pustinji!

Bio sam zadovoljan sam sobom što sam se sjetio stihova koji tako dobro opisuju stvarnost u kojoj se nalazim. Stvarnost me je brzo osvijestila kad sam osjetio hladnoću na stopalima i vlagu kako prodire među prste. Pazi na oštre predmete na cesti! Nemoj opteretiti stopalo u iskoraku dok nisi siguran da tamo nema nešto oštro. Budi oprezan i pazi kuda hodaš! Tvoj prijatelj tetura, a obećao si da ćeš na njega paziti. Ti si na redu sada, zar si zaboravio?

Razgovaraš sam sa sobom, Zvonko! Jesi li počeo buncati ili je to početak umne poremećenosti, kako se već kaže? Možda samo stariš pa govoriš sam sa sobom kako to čine stariji ljudi? Ili možda to čine oni koji su osamljeni? Ja se osjećam jako osamljenim u toj prekrasnoj noći s treperećim zvijezdama na nebu i blistavom mjesecu čiji odsjaj lijepo poigrava na površini Save. Ako stanemo slijedeći put blizu rijeke zašto ne bih pokušao plivati nizvodno sve do Zagreba?

Blistave li ideje, zar ne? Kako se misliš održati na površini i plutati rijekom oko 60 kilometara koliko je sigurno do Zagreba? Oduševljen tom mogućnošću počeo sam u mislima razrađivati plan izvedbe tog suludog pothvata. Moram se odšuljati iz kolone neprimijećen kada se za to pruži zgodna prilika. Ako bi netko od stražara primijetio moj pokušaj sigurno ga ne bih preživio ili bih bio teško ranjen. Dakle, odlučio sam da to ne mogu učiniti sam - netko mi mora pomoći u tome, zar ne? Ali možda bih ipak mogao sam ... možda bih mogao napraviti neku splav ili naći pored rijeke neko truplo na kome bih mogao sigurnije plutati nizvodno tokom rijeke?

Moj je um zaplovio nepoznatim tokovima, dok ga nije svjesni razum pozvao na red i naredio mu da se posveti pjesmi o putniku. Svakim je korakom moja koncentracija rasla, a s ritmom hoda su se iz kaosa misli polako počeli formirati stihovi pjesme. Glazba Beethovenove Pete s bubnjanjem stalno se miješala sa stihovima pjesme kao odraz slike dvije osoba u jednoj u međusobnoj prepirki. Jedna od njih razrađuje suludi plan bijega, a druga nastoji održati stanoviti red, te prioritet u ekstremnoj životnoj opasnosti. U tom

trenu, na rubu duševnog sloma, sjetih se iznenada nekoliko daljnjih stihova "Putnika":

Majko mila, majko draga,
Da ti vidiš svoga sina
Da ti vidiš njega sada
Okruženoga bijedom svega,
Ti bi gorko zaplakala,
Ruka bi ti zadrhtala
Od žalosti - grleć njega!

Zbilja, mama, što bi ti rekla sada da vidiš svoga sina u toj stvarno beznadnoj situaciji? Tvoj je sin, još dječak, često i dugo bolovao od gnojnih angina. Sin ti je bio tjelesno toliko oslabio da mu se nisu usudili odstraniti mandule. Bio je veoma plah i neodlučan, pa se osjećao pred svima podređenim, pred rođacima, školskim kolegama, a ponajviše pred ocem. Najiskrenija je tatina želja uvijek bila da se može ponositi muževnošću svoga sina.

Opet se javi bubnjanje i onaj drugi glas. A što ako jednostavno skočiš u rijeku i tamo svršiš s ovim mrcvarenjem? Vidiš i sam da ne možeš dalje, pa će te ustrijeliti pri bijegu i tako učiniti kraj tvome jadu. A što ako me samo pogode hici, u ranama pa ostanem ležati krvareći tko zna kako dugo? NE! Opet ne! Prestani već jednom s tim pogađanjem, jer uvijek se nađe neko rješenje. Zar nisi već preživio više bezizglednih situacija? Možda stigneš do Zagreba hodajući ili plivajući ako ne bude drugog izlaza. U Zagrebu imaš rođake i prijatelje koji će ti pomoći da se izvučeš iz kolone, pa ćeš se sjetiti toga kao ružnog sna. Kako li samo ide dalje pjesma, ah, sjetio sam se ovih stihova:

Ne znam gdje sam - kud sam zašo,
Noć me stigla u tuđini,
Ne znam puta, ne znam staze,
Svud go kamen noge gaze,
Trudne noge po pustinji!

Eto, vidiš i sam da ne znaš kuda hodaš. Nego, istupi iz kolone i kreni svojim putem! Kako je to ako te pogodi zrno? Što ćeš osjetiti? Hoće li me boljeti? Jako boljeti? Hoću li umrijeti istog trena ili će trajati dugo dok umrem? Hoće li boli biti veće od onih koje osjećam sada u mojim izmučenim stopalima?

Istupi već jednom! Učini to sada, te napravi kraj svoj toj bijedi! Možda budeš imao sreće i nitko od stražara neće primijetiti tvoj nestanak. Što onda? Što treba učiniti kad sam se riješio ove hodajući skupine leševa? Kuda da idem bez ikakvih isprava i ovako iznuren i izgladnio?

Ove su se misli motale i zujale u mom umu kao da je neka košnica, a sve to još popraćeno nesnosnim i povremenim bubnjanjem negdje u pozadini. Ne znam koliko je dugo trajala ta rasprava između moja dva duha u jednoj, fizički obamrloj, osobi. Jedva sam primijetio da je kolona odjednom stala i tijela se preda mnom ruše kao da neka kosa obara vlati. Srušio sam se na cestu i zaspao istoga trena. Stanka je vjerojatno bila negdje iza Sevnice. Ne znam kako je dugo trajala. Ustao sam kad i drugi, pa skupivši gunj s Vetom izmijenio mjestu u četveroredu. Kada je kolona krenula, zauzeo sam mjesto u sredini, te zatvorivši oči nastavio hodati spavajući prepustivši se Vetu da me vodi.

Umjesto sudbinskog bubnjanja Beethovenove 5. simfonije sada sam negdje u glavi čuo glazbu iz drugog stavka njegove 3. simfonije. Taj "Marche Funèbre" mi je ujak Milan često svirao na klaviru i objašnjavao što je ponukalo tog znamenitog kompozitora da napiše tu tragičnu i vrlo žalosnu glazbu. Je li se Beethoven osjećao tako bijedno kao ja sada? Razmišljao sam o tome i vukao svoje tijelo drijemajući, dok me je Vetova ruka držala čvrsto iznad šake. Odjednom osjetih trzaj u ruci i čuh tihi Vetov glas: "Gle, tamo na drugoj strani rijeke! Vidiš li onu osvjetljenu crkvu tamo na brežuljku? Drže misu zahvaljujući Bogu da je rat završio!"

Taj bljesak osvjetljene crkve probudio je u meni sjećanje kada sam posjetio s ocem samostan "Zvijezda" Trapista kod Banje Luke. Trapistima nije bilo dozvoljeno razgovarati s posjetiocima osim njihovog priora, koji nas je dočekao, te uveo u njihovu veliku zgradu samostana. Pozvao kušati njihove mliječne proizvode, a naročito njihove poznate sireve. Jedan stariji redovnik me je poveo za ruku da mi pokaže gdje proizvode sireve što normalno nisu pokazivali posjetiocima, a pogotovo ne način proizvodnje što su čuvali kao svoje tajnu. Slika staroga redovnika, koji je prekinuo svoj zavjet šutnje da mi objasni sve što me je zanimalo, uskrsla je kao na nekom nevidljivom ekranu u očima. A te su slike doplutale odnekuda iz mog umornog sjećanja i projicirale se na zatvorenim očnim kapcima. Ponovno se javio onaj drugi ja, pa me pitao bih li našao utočište u onoj crkvi tamo prijeko, ako bih uspio pobjeći iz kolone neopažen?

Misli o mogućnostima bijega ponovno su se vratile i nikako da me napuste za vrijeme nastavka hodanja pridržavan prijateljskom rukom. Požalio sam se sam sebi što to nisam učinio dok je Sava bila tako blizu cesti. Zašto nisi to pokušao još tada kada smo se odmarali pored rijeke bez stražara? Kada je to bilo? Davno je to bilo, rekoh sam sebi, pa sam na čas otvorio kapke da vidim gdje smo sada. Bila je još uvijek noć, a mjesec je obasjavao cijeli krajolik, pa tako i zarobljenike koji su se sporo gegali, pored kojih su uspravno stupali sprovodnici s razmakom. Svatko tko bi istupio iz kolone bio bi izvrstan cilj za oružje dobro naoružanih stražara. Ja sigurno ne želim biti cilj bilo kome, a pogotovo ne ovim sprovodnicima.

Odjednom me obuze duboko samo sažaljenje kao val mučnine. Osjećao sam se toliko slabim kao da nestaje posljednji ostaci ostataka snage u mom tijelu. ZAUSTAVI TO! Zaustavi mučninu ovog trenutka - sijejne nečija zapovijed u meni! Čuješ li ti, prestani s tim tvojim samo sažalijevanjem - kao da je netko opet naredio mom umornom tijelu i bolnim nogama. Živ si još i možeš se micati! Daj konačno iziđi iz te kolone - odgovori mi netko drugi. Kreni prema rijeci, te preplivaj na drugu stranu, pa ćeš doći do onog samostana. Bit ćeš kod frataru u sigurnosti. Fratru su dobri! Oni pomažu siromašnima i onima koji traže pomoć. Vidiš li onu široku sjenu preko ceste malo dalje naprijed? Tamo ćeš izići iz reda bez pogovora!

Moram prvo nekako doći u vanjski red, ali kako ću to učiniti a da nitko ne primijeti moje namjeru? Vet se nalazi lijevo od mene i on će sigurno primijetiti. Vet će me u tome spriječiti i još više pripaziti što ja radim. Opet se ti pokušavaš izvući od svoje odgovornosti. Kukavico jedna! Jel' te opet strah? Budi pošten - priznaj da si KUKAVICA - kakav si uvijek bio. Znam, znam mama, ali zar ne vidiš da ja hodam korak po korak? Trudne noge po pustinji...

Mora da sam se ponovno našao na granici ludila kad me nešto povuče natrag - bio je to čvrst pritisak Vetove ruke koja me je prisilila da se srušim na cestu. Bila je to jedna od nebrojenih stanki, pa smo ležali jedan pored drugoga, tijelo pored tijela, ispruženi kao da nas je netko pokosio na cesti. Mora da sam zaspao dubokim snom, jer se nisam mogao sjetiti kako je dugo trajala stanika i kada smo se opet morali ustati. Nastavili smo hodati cestom povlačeći i dižući nogu za nogom u monotonom ritmu u kojem smo izgubili svaki osjećaj za vrijeme i mjesto. Umjesto toga je tijelom zavladała potpuna neosjetljivost i omamljenost svih osjetila.

Nije mi ništa drugo preostalo nego brinuti se za svog prijatelja desno od mene, tako da može spavati hodajući dok ja bdijem za nas obojicu. Pokušaj se sjetiti Kranjčevićeve pjesme "Eli! Eli!.." koje sam uspješno deklamirao pred cijelim razredom. Grga Tomljenović je bio vrlo zadovoljan mojom recitacijom, pa sam bio oslobođen usmenog dijela mature. Je li to zbog te pjesme? Pokušaj se sjetiti bar jednog stiha! Prvo sam se sjetio stiha koji me se već tada jako dojmio:

I tamnice o crne, gdje mnogi plač se gubi,
Kad takovi su Ljudi: il ' umri ili ubi!

Pokušavao sam se sjetiti još nekog stiha, pa se odjednom javi tek nedavno zapamćeni stih:

I gleda gdje su ljudstvu sve gori i crni dani,
i plače: Eli! Eli! Lama azavtani!

Svi su moji grozničavi planovi o bijegu nestali kada me je zapahnuo svježi povjetarac koji je najavljavao zoru novoga dana. Prošli smo pored Krškog gdje se cesta počela udaljavati od Save što je bio dobar znak da se približavamo Hrvatskoj. Kada stignemo u Hrvatsku naše će mogućnosti postati boljima, pogotovo kada se budemo približili Zagrebu. Oh, moj Bože, kad me ne bi mučila ta strašna žeđ! Užasna me žeđ mori, Bože, i tako sam jako umoran.

Ne sjećam se više ničega što se događalo hodajući cestom dalje tog dana u praskozorje. Sjećam se samo želje da stignem do Zagreba, glavnog grada Hrvatske, gdje će mi pomoći rođaci, a potom će sve krenuti na bolje. Zora je sinula, pa netko objavi u koloni da smo prošli pokraj Brežica, a malo zatim smo prošli pored ruševina dvorca kod Mokrica. Sada smo u Hrvatskoj, pa hodaj. Nastavi hodati i ne brini što si bosonog, iako više nemaš zavoja na stopalima. Mora da si ih izgubio negdje tijekom noći. Nastavi sada hodati do preko granice. Ubrzo si natrag u Hrvatskoj! O, putniče, sjećaš li se stiha:

Al oči mu uzdignute
Okrenu se oj ovamo
Gdje od drage domovine
Svako jutro sunce sine,
Tamo željom hiti, tamo!

Sjetih se odlaska na jedini odmor koji smo imali za vrijeme naobrazbe u Stockerau gdje su nas poučavali za topničke časnike. Naš je transport stigao u željezničku stanicu Dobova u večer početkom lipnja 1944. U noći su stanicu napali engleski s dva repa "Lightning", pa su zapalili transportni vlak s ugljenom i naftom. Naš se transport nalazio između tog gorućeg vlaka i drugog sa streljivom i opremom za njemačku vojsku. U prvi čas smo mislili da su stanicu napali partizani, a mi nismo imali nikakvog oružja, jer smo sutradan trebali biti nazočni na paradi u Zagrebu, a potom je trebao nastupiti 14 dnevni dopust. Nastala je panika, pa smo poskakali iz vagona, provukli se ispod vagona na susjednom kolosijeku i trčali preko drugih slobodnih kolosijeka u otvoreno polje pored stanice. Plameni, eksplozije buradi s gorivom, pucnjava jake njemačke protuavionske obrane, pramenovi svjetlećih metaka iz aviona koji lete pravo na mene - sve me je natjeralo u bezglavi i nepažljivi trk.

Spotakao sam se o tračnicu i prsima udario o slijedeću, te ostao ležati bez daha, ali svjestan da svjetleći meci lete točno na mene. Neki su od mojih kolega to vidjeli, pa su mislili da sam pogođen. Netko je dotrčao do mene i stao me vući preko kolosijeka, a ja nisam uspio izustiti niti riječ, da kažem da nisam ranjen i neka bježe u zaklon pred svjetlećim mecima. Tek kada su me dovukli na vlažnu travu livade došao sam k svijesti i počeo disati uz strašne boli na prsnoj kosti. Nekako sam se dovukao do nekog sjenika i tamo dočekao jutro. Imali smo svi ogromnu sreću, jer nitko od nas nije stradao u tom napadu koji je prouzrokovao strašno razaranje na transportu s gorivom. Netko je uspio izvući vagone našeg vlaka izvan stanice, dok je transport sa streljivom i opremom već nestao iz stanice kada smo se stali uspinjati u naše vagone. Sjetih se onih pougljenih tijela vojnika koji su izgorjeli u nekim od

vagona ili dok su branili transport. Pouglijenjena trupla su bila neobično kratka u usporedbi s Ljudima čiji su sada bili ostatak.

Rat je završen, morao sam se podsjetiti, pa će uskoro doći kraj svim ovim patnjama. Ležat ću opet u svježoj travi na livadi ili spavati u sjeniku udišući onaj specifični miris svježeg sjena. Oprat ću svu tu prljavštinu i obrijati se, pa ću mirisati kao ljudsko biće, a ne kao ovo strašilo pokriveno prašinom i korom vlastitog znoja koji zaudara tako kiselo.

Sunce je bilo visoko na nebu kada smo stigli na dohvat Samoboru i to bez stanke u posljednja sat dva. Nismo ušli u gradić nego su nas utjerali u neki park ili šumicu u blizini Samobora. Unaokolo je bilo više kuća koje su bile prigradske veličine, a tipične za okolicu Zagreba. Ulazeći u taj logor rečeno nam je da se tu opet skupimo po našim V.O.-ima. Novi su nas stražari dočekali, ali nitko o tome nije brinuo jer su svi bili previše umorni. Umor je naprosto svakoga oborio na tlo tamo gdje je stigao sa svojom grupom. Bila je nedjelja, 20. svibnja 1945., kada smo se vratili u domovinu - kao ratni zarobljenici! Vratili smo se u domovinu iz koje smo se povukli prije dvanaest dana. Bili smo prilično izudarana i istrošena vojska, ali smo izdržali i preživjeli skoro mjesec dana povlačenja. A sada, su ti vojnici bili ljudske prikaze i tijelom ruševine, nakon marša od šezdesetak kilometara u posljednja 24 sata.

Nesređena masa hrvatskih zarobljenika okupljena na neodređenom mjestu.

* * * * *